خاڵ

گۆڤارێکی هزریی
ڕۆشنبیریی وەرزییە
ژمارە (٢٨) ئایاری
٢٠٢٠

به سپۆنسەری
سەنتەری زەهاوی بۆ لێکۆڵینەوەی فیکریی

خاوەنی ئیمتیاز و سەرنووسەر
تۆفیق کەریم
٠٧٥١١٤١٢٥٤٣ - ٠٧٧٣٢٦٣٧٦٦٤
tofeqkarem@yahoo.com

بەڕێوەبەری نووسین: **عادل سدیق**

بەڕێوەبەری هونەریی: **ڕەوشت محەمەد**

ڕاوێژکاری یاسایی: **بەکر حەمەسدیق**

هەڵەگری: **باخان ئەحمەد**

دەستەی ڕاوێژکاران

پ. د.موحسین عەبدولحەمید

پ. د. سەباح بەرزنجی

پ. د. عوسمان هەڵەبجەیی

پ.ی. د. عوسمان عەلی

پ.ی. د. ئیسماعیل بەرزنجی

م.ی ئیدریس سیوەیلی

سایتی گۆڤاری خاڵ: **www.xallkurd.com**

تیراژ: ١٥٠٠

نرخ: ١٥٠٠ دینار

لەم ژمارەیەدا

تەوەری ژمارە: [ناوەندەکانی خوێندن لە کوردستان و کاریگەرییان لە پێشخستنی کۆمەڵگەدا]

سیاسەتگوزاریی پەروەردەیی وەک مەرجێکی بنەڕەتیی سەروەریی .... د. سەباح بەرزنجی ٥

ئامانجەکانی زانکۆ لە ژینگەی شێواوی هەرێمی کوردستاندا .... د.یەحیا عومەر ڕێشاوی ١٤

ڕۆڵی زانکۆ و پێگەی لە جێبەجێکردنی گەشەپێدانی بەردەوامدا........................ د.هاشم عومەر ئەحمەد ٢١

سادق ڕۆستایی، دەمەتەقێی گرووپی گوڵنار ٣٥

دامەزراوەی پەروەردە و فێرکردن لە ڕۆمانی کوردیدا .... د.عەبدوڵڵا ڕەحمان ٥١

پەروەردەی کوردی لەژێر سێبەری کۆلۆنیالیزمدا .... سەلام ناوخۆش ٦٥

ڕێسای پەروەردەی هەرێمی کورستان و مەرامە نیۆلیبراڵیەکان .... پەشێو م. نوری ٧٢

ئاریشەکانی فێربوون و فێرکردن لە جیهانی ئیسلامیی هاوچەرخدا .... د. حسین محمد ئیبراهیم ٨٢

پەروەردەی ئایینی لە گەرمیان .... سەباح عەلی جاف ٨٨

ڕەوشی خوێندنی ئایینی لە کوردستاندا .... د. ئاراس محەمەد ساڵح ١٠٤

پەروەردە و فێرکردن لە کوردستاندا لەسەر هێڵێکی چەوتە .... بەڕێز عەباس ١١٢

شوێنپێی زانکۆ لە گەشەی شارستانێتیدا .... بوخاری عەبدوڵڵا قەسری ١٢٠

مێژووی زانکۆ ناسینەوەی چەمک و شوناس .... بێستوون عەبدولکەریم سدیق ١٢٨

کاریگەریی تەکنۆلۆژیا لەسەر پرۆسەی خوێندن .... د. مەحموود زمناکۆیی ١٤٢

بیبلیۆگرافیا .... بوار نوورەدین ١٤٩

بیرەوەرییەکانی مەولود باوەمراد [بەشی دووەم] ١٥٦

نووسینی زانستیی یا سەرابی ئەکادیمیی؟! ....ئارام عەلی سەعید ١٦٤

حەقیقەت چیە و لای کێیە؟ .... محەمەد ڕەئوف محەمەد ١٧٧

عەبدولرەحمان ناجم؛ یەکەم بیبلیۆگرافیانووسی کتێبخانەکانی عوسمانی هێمن خۆشناو ١٨٢

ئاوڕدانەوەیەک لە بەها باڵاکانی شارستانیەتی ئیسلامی د. عەدنان هەورامی ١٨٩

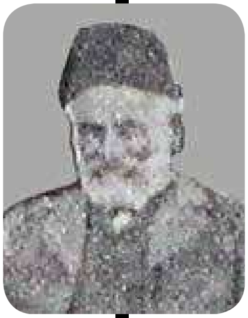

لە ئەرشیفەوە

عەبدولرەحمان ناجم؛ دادوەر، شاعیر، نووسەر و یەکەم بیبیلیۆگرافیانووسی کتێبخانەکانی عوسمانی

هێمن عومەر خۆشناو

دەوڵەتی عوسمانی لە ماوەی پێنج سەد ساڵ حوکمڕانیکردنیدا، کەسایەتیی دیار و کاریگەری هەموو نەتەوەکان لە جومگە سەرەکییەکانی ئەو دەوڵەتەدا بەشدار بوونە. لەنێو ئەو مێژووەدا زۆر کەسایەتیی کورد هەن ڕۆڵی گەورەیان بینیوە، بەڵام مخابن کورد زۆر بەکەمی لەسەر وێستگەکانی ژیانیان وەستاوە و کەم خۆیانی لێ بە خاوەن کردوون، بۆیەشە بەشی زۆریان تورک خۆی لێ بە خاوەن کردوون و لانی کەم نەوەی ئێستای کورد نایانناسێ. یەکێ لەم کەسایەتییانە؛ زانایەکی خەڵکی شاری سلێمانییە و وێڕای نووسەر و زانابییەکەی، لە چەند دەزگایەکی هەستیاری دەوڵەتدا بەرپرسیاریەتیی هەبووە، ئەویش عەبدولڕەحمان ناجم کوڕی محەمەد بەگە، لە میرەکانی سلێمانییە و کەسایەتییەکی ناودار و زانا بووە، لە ١٨٣٣/٥/٩ لە سلێمانی لەدایک بووە، ئەو بە نازناوی مەولان بەگزادەش ناسراوە کە نازناوی بنەماڵەکەیان بووە. لە مەدرەسەکانی سلێمانی و بەغدا خوێندوویەتی و هەر لەوێش ئیجازەی عیلمیی وەرگرتووە. دوای تەواوکردنی خوێندن، چوار پێنج ساڵان لە مەدرەسەکانی بەغدا مودەڕیسایەتیی کردووە. بەگوێرەی تۆماری عوسمانی؛ ئەو بە زمانەکانی تورکی، عەرەبی و فارسی توانیویەتی بخوێنێتەوە و بنووسێت و هەروەها توانای ئاخافتنیشی بە کوردی هەبووە.

پاشان دەچێتە ئەستەنبوڵ و لە ١٨٦١/٧/٨ دەبێتە فەرمانبەر و پشکنەر لە کتێبخانەکانی ئەستەنبوڵ. ئەو یەکەمین کەس بووە کە دەفتەری چاپکراوەکانی عوسمانیی لە کتێبخانەکانی ئەستەنبوڵ پۆلێن کردووە و ڕێک خستووە. ئەو شاعیر، مافپەروەر و زانای ئەدەبیات بووە لە هەر سێ زمانی تورکی و عەرەبی و فارسی. لە ساڵی ١٨٦٥ بۆتە مامۆستای عوسمانی لە قوتابخانەکانی پاریس و نزیکەی دوو ساڵان لەوێ ماوەتەوە. لە ساڵی ١٨٦٧ دەگەڕێتەوە ئەستەنبوڵ و لە کاری پێشووی خۆی بەردەوام دەبێت. لەو ماوەیەی کە لە ئەستەنبوڵ بووە، وێڕای پشکنەری کتێبخانەکان، بەڕێوەبەری ژمێریاریی چاپخانەی عامیرە و مامۆستای زمانی فارسی لە قوتابخانەی ڕوشدیەی بایەزید و بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی وقائع زەبتیە بووە.

لە ساڵی ١٨٧٠دا ناجم کارەکەی دەگوازرێتەوە بۆ مولکیە و دواتر بۆ قائمیقامی لاراندەیەی قۆنیە و دواتر بۆ شام. لەو ماوەیەدا نزیکەی دە ساڵان قائیمقامی قەزاکانی بێکاول عەزیز، لازقیە، حەسبیە و ئەدهەمیە بووە. لە ساڵی ١٨٨٠دا لە حەلەب بۆتە داواکاری گشتیی دادگای ئیستئیناف و نزیکەی سێ ساڵانیش لەنێوان (١٨٨٢-١٨٨٥) لە دیاربەکر وەک سەرۆکی فەرمانگە لەو کارەی بەردەوام بووە.

وێڕای کاری فەرمانبەری، ناجم بەردەوام نووسیویەتی، کتێبی قوتابخانانی ئامادە کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا شیعری هۆنیونەتەوە و لە چەند ڕۆژنامە و گۆڤارێکیش بەبەردەوامی بەرهەمەکانی خۆی بڵاو کردۆتەوە. بەتایبەتی ئەو وتارانەی کە لەسەر ئەدەبیاتی کوردی نووسیونی، زۆر جێگەی سەرنجن. ئەو کاتەی ناوبراو لە دیاربەکر سەرۆکی دادگای ئیستئیناف بووە، مۆسیۆ ترۆتەری کونسوڵی ئینگلیز لە چەند دەڤەرێکی وڵاتی کوردەواری گەڕاوە و لە ئەنجامی ئەو گەڕانەدا ئەوەی لا گەڵاڵە بووە کە کورد خوێندەواریان نییە و میللەتێکی دواکەوتوو و بەجێماون، بۆیە وتارێک بڵاو دەکاتەوە و لە ناوەڕۆکەکەیدا کوردان بە نەفام و جاهیل لەقەڵەم دەدا و ئاماژە بەوە دەدا کورد لە عیلم و پێشکەوتن بێبەشن. ئەم بۆچوونەی ترۆتەر دەبێتە هۆی دڵتەنگی و بێزاریی نووسەر و ڕووناکبیرانی کورد، لەوانە هەر یەک لە کەیفی جوانڕۆیی، عەبدولڕەحمان ناجم و حەسەن زوهدی لە ڕێگەی ڕۆژنامەی «ترجمان حقیقت» هەریەکەیان بەجیا وەڵامی دەدەنەوە.

دوای نووسینەکەی کەیفی، عەبدولڕەحمان ناجمیش وتارێک بە زمانی تورکی بە ناوی «»زانایان

و خەڵکی کورد» لە ڕۆژنامەکە بڵاو دەکاتەوە و سەرتاپای نووسینەکە وەڵامە بۆ ترۆتەر کە ئەمە پوختەکەیەتی:

ئەو وتارەی کە کونسوڵی ئینگلیز بڵاوی کردۆتەوە، دوورە لە ڕاستی و بە ئارەزووی خۆی نووسیویەتی. لەو بارەوە لێکۆڵینەوەکانی کونسوڵ سووک و بێبناغەن، بۆیە دەبێ وەڵامیان بدرێتەوە و ڕاست بکرێنەوە، چونکە کونسوڵ بوختان بە هەموو کوردان دەکات و دەڵێ کورد نەزان و وەحشی و بێ عیلم و عیرفانن، لە حاڵێکدا قەومی نەجیبی کورد بە بەڵگەی ئاشکرا خاوەنی فەزیڵەت و بەرهەمی باش و شوێنەواری زانستین. لە لایەنی عیلم، فەزیڵەت، خۆشنووسی و شاعیریەتییەوە ئەم نەتەوەی کوردە لە نەتەوەکانی تر ناودارترن، لە هەر جۆرە بەرهەمێک بگری، هیی کوردان هەن، لە کتێبخاناندا بەرهەمی وا هەن کە جێی ئیعتیبار و شانازین.

لە بارەی فیقهـ و شەریعەتدا، عیبادەت، موعامەلات، گرێبەستی مارەیی و ماف و سزادان، یاسای دادی، لە ڕووی شەرع و یاسای خودایییەوە و ئەو بابەتانە، بەرهەمگەلی جۆربەجۆر و بێژمار هەن. کورد لەسەر مەتن و دانراوەکانی ئیمامی شافیعی، نەوەوی، ڕافیعی و غەزالی شەرح و حاشیەی بێژماریان نووسیوە و بڵاو کردۆتەوە. شەرح و حاشیەی دانراو و مەنزوومی زانایانی کوردی وەک حەزرەتی مەولانا ئەبو بەکر کە بە ناوی «وضوح»، «أنوار»، «سراج القلوب»، «منقول التفاسیر»ی یوسف الاصم، «ذات الشفاء»ی ئیبنولجەزەری، کیفایە و شەرحەکەی، «خیفایە«ی عەللامەی بێتووشی و تەئلیف و مەنزوومەی ئەحمەدی هیی شێخ مەعرووفی بەرزنجی لە مەیدانن. لە سلێمانیدا لە بنەماڵەی بەرزنجی و حەیدەریزادان کەسایەتیی خاوەن زانست و زانیاری و هونەری وەک سیبغەتوڵڵا، ئەحمەد حەیدەر، عەبدوڵڵا ئەفەندی و هیی تر. زانا گەورەکانی کورد لەسەر بابەتەکانی فیقهـ تەفسیر، ئوسوڵ، نەحوو، سەرف، مەنتیق، کەلام، هەندەسە، حیساب، عەرووز، ئەخلاق، ئەدەبیات، مێژوو و هونەر و بابەتی جۆربەجۆر بەرهەمیان نووسیوە و تەسنیف کردووە.

ئەو زانایانە بەو بەرهەمانەیان، کتێبخانەکانی دونیایان نەخشاندووە و ڕووناک کردۆتەوە. دانراوەکانی وەک «شەرحی مەقامات» و «دیوانی حەزرەتی مەولانا شێخ خالیدی سولەیمانی» لەنێو زانایاندا دەست بە دەست نووسراوەتەوە و گەڕێنراوە. ئەو دەنگ و سەدا بڵندانەی عیلم و عیرفان، ڕووناکی و شەوقیان داوەتە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە. ئەو تەفتازانییەی کە وەک زانای دووەم حسێب دەکرێ، جەلالی دەوانی و محەمەد فەیزی ئەفەندیی سلێمانی کە ئێستا موفتی بەغدایە، ئایا ئەوانە لە پایەبڵندیی زانایانی کورد نین؟

مەناقیبی زەمان سەیید شێخ عەبدولقادر ئەفەندی کە ئەمڕۆ لە سلێمانیدا خاوەنی تەختە و دەرس دەداتەوە. سەیید کاکەئەحمەد ئەفەندی بەرزنجی، مەولانا ئەحمەد ئەفەندیی نۆتشی، محەمەد بن ڕەسووڵ ئەفەندیی ڕواندزی، عەبدولڕەحمان ئەفەندی ڕۆژبەیانی؛ کەسایەتیی کامل و پڕ زانستن، لە هەر زانستێکدا گەیشتوونەتە پلەیەکی باڵا و لە زوهد و تەقواشەوە لە شوێنپێی ئیمامی غەزالیدان. بە بەرهەم و نووسراوەکانیانەوە لە دوور و نزیک ناسراون، ئایا ئەو کەسە ناودارانە هەموویان زانای کورد نین؟

لە زانا گەورەکانی کورد: ئیمامی جەزەری، یەحیا ئەفەندیی ئامێدی، سەیید عەبدوللەتیف ئەفەندیی شارەزووری، مەولانا عەلیی ئەفەندیی قزڵجی، ئیبن ئادەم و ئیبن حاج و عەللامە ئەربیلی بە قەڵەم و دانراوە زانستییەکانیان وەک هەتاوی ڕۆژێ لە مەیدانن. ئەمڕۆ دانراو و بەرهەمەکانیان لە هەموو کتێبخانەکانی ئیستەنبوڵیشدا هەنە و پارێزراون.

بەهەرحاڵ، دیارە کە زانایانی کورد بە زمانی عەرەبی، فارسی، تورکی و زمانی زگماکیی خۆیان کە کوردییە، هەموو جۆرە بەرهەمێکیان نووسیوە.

لەبەر ئەوەی زمانی کورد زۆر دەوڵەمەندە و شێوەزارەکانیشی ڕەنگینە، گەلێک کتێبی ئەدەبی بە هۆنراوە و پەخشان بە زمانی کوردی نووسراون.

شاعیرانی کورد بە زمانێکی زەلاڵ و ڕەوان و واتادار و شاعیرانە و حەکیمانە، قەسیدە، مەسنەوی، چوارین و شیعری جۆربەجۆریان بە نەزم نووسیون.

زانا و شاعیرەکانی کورد وەک شاعیرانی بەدەویی عەرەب، فارسەکان و زمانپاراوەکانی تورک شیعریان نووسیوە و بەرهەمیان بۆ بەجێ هێشتووین، لەوانە: ناودارانی وەک حەزرەتی شێخ مەولانا خالید، عەللامەی بێتووشی، شێخ مەعرووفی بەرزنجی و شێخ محەمەد فەیزی ئەفەندیی موفتیی بەغدا؛ بە بەرهەمە چاپکراوەکانیان ناسراون.

خەڵکی کورد هەر بەخۆیان نێوانیان خۆشە لەگەڵ زمانی عەرەبی و فارسی، هەندێکیش لەوان بە زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی خوێندوویانە.

عەبدولڕەحمان ناجم لە نووسینە درێژەکەی خۆی بەردەوام دەبێ و دوای ئەو گەنگەشەیە، هەندێک پرسیاران لە کونسوڵی ئینگلیز دەکات و دەڵێت: ئایا کونسوڵ لە سی تا چل مەدرەسەی بچووکی شاری سلێمانی گەڕاوە کە هەموویان پڕن لە فەقێ؟ یان لە مەکتەب و مەدرەسەکانی شاری سنە گەڕاوە؟ ئایا مەدرەسەی پیرۆزی دارولئیحسانی دیوە کە وەک جامیعەی ئەزهەری میسڕ وایە؟ ژوورەکانی ئەوەندە زۆرن لە ژمارە نایەن، لە شارە دوورەکانەوە فەقێ و خوێندکار بۆ تەواوکردنی زانستەکانیان ڕووی تێ دەکەن. یان مەدرەسەکانی ساوجبلاغ، سەقز، بانە، شنۆ، تەرجان، سەردەشت، نیستان، ئەندەرکەش، بۆکان، بێتووش، چمیان و مەدرەسەکانی ئەو دەوروبەرەی بە چاوی خۆی دیتوون؟ یان مەدرەسەی قەزا بچووکەکانی سەر بە سلێمانی وەک قەرەداغ، هەڵەبجە، گوڵعەنبەر، بیارە، بازیان، قزلجە، عەسکەر، ئاغجەلەر، مەرگە، ماوەران، پشدەر و مەدرەسەکانی ڕواندز، کۆیە، هەولێر، ئامێدی، خۆشناو، شەمدینان و شوێنانی دیکەی دیتووە و هیچ ئاگای لێیان هەیە؟ کە هەر یەک لەو مەدرەسە و حوجرانە وەک دارولمەعاریفێکن.

کونسوڵ هیچ جار چاوی بە زانایانی بەشەرەف کەوتووە لە شیرەڤان، تاڵش، گەیلان، داغستان و شارەکانی ترەوە بۆ زانست و خوێندن و هونەر دێنە مەدرەسە و حوجرەکانی کوردستان و دەرسە سەرەکییەکانیان دەخوێنن و ئیجازەتنامەی زانستی وەردەگرن و بۆ بڵاوکردنەوەی زانستی نوورانی دەگەڕێنەوە وڵاتەکانی خۆیان؟

نەخێر، هەرگیز کونسوڵ نە ئەو شتانەی بیستووە و نە دیتوونی و نە لێکۆڵینەوەیشی لە بارەوە کردوون. ئایا کونسوڵ دەزانێ کە ئەمڕۆ زۆربەی زانا و مەدرەسە و حوجرەکانی شارەکانی ئەرزەڕۆم، دیاربەکر، مێردین، سیواس، خەرپووت، موسڵ، حەلەب، بەغدا، شام، میسر، مەدینەی مونەوەرە و مەککەی موعەززەمە کوردن؟ نا، نازانێ! یان بەرهەمە زانستییە بەسوودەکانی هەندێک لەو کەسایەتییە خاوەن فەزڵانە و زانا کوردانەی کە لە تەکیەی هومول و هافای ئیستەنبوڵن دەناسێ کە ئەمڕۆ لە ڕۆژنامەماندا ناسراون و دەناسرێن؟ نا، بێگومان نایانناسێ!

کونسوڵ نە دەتوانێ ئەوانە بناسێ و نە شیاوی ئەو تێگەشتنەشە لە بەرهەمەکانیان.

کونسوڵ؛ ئەندازەی نفوسی کوردانی شارستانی و کوردانی سەر بە عەشیرەت و خێڵە کۆچەرییە کۆنەکانی ڕەشانیش نازانێ، لەسەر ئەوانە زانیاریی هەڵەی بڵاو کردۆتەوە. وەک لە پەندی پێشینانی عەرەبان هاتووە: «صاحب الدار یدری ما فی الدار.» بەڵام بەداخەوە سەد جار بەداخەوە کە ئەو کونسوڵانە هەمیشە لەسەر دەوڵەتی باڵای عوسمانی و میللەتی نەجیبزادەی مسوڵمان زانیاریی پڕ لە کەموکوڕی و هەڵە دەدەنە دەوڵەتەکانی خۆیان و هەروەها وتارەکانیشیان لە ڕۆژنامەکانیان بە وتاری ڕاست و دروست بڵاو دەکرێنەوە، نازانن کە وتارەکانیان بێبناغەن و زانیارییەکانیان لە

سەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە وەرنەگیراون. نازانن کە لەلای ئەو کەسانە هەستی بەیەکەوەگریدان و یەکبوونی دەوڵەتی کەمترە لە دەستکەوتنی ناوبانگ و شۆرەت!

هیوادارین کونسوڵ دوای ئەو زانیارییانە، هەڵەکانی خۆی ڕاست بکاتەوە و بە هیچ جۆرێکیش لێمان دڵگران نەبێ و بەم ڕستەیەی نالی کۆتایی بە نووسینەکەم دێنم:

بۆچی نەگریم سەد کەرەتم دڵ دەشکێنێ
بۆچی مەی نەڕژێ شیشە لە سەد لاوە شکاوە

لە ساڵی ١٨٨٨دا بە هۆکاری ئەوەی ناجم سەرپێچیی یاساکانی دەوڵەتی کردووە و گوێڕایەڵ نەبووە، بۆ ماوەیەک لە کاری فەرمانبەریی دەوڵەت دوور دەخرێتەوە. دوای لێپرسینەوە و لێکۆڵینەوە، لە ساڵی ١٨٩٠دا دیسان دەگەڕێتەوە سەر کارەکەی خۆی و سەرەتا لە ئەدەنە و دواتر لە ساڵی ١٨٩٤ وەک سەرۆکی فەرمانگەی سزای گواستنەوە لە ئەلعەزیز دەوامی خۆی دەکات.

وتار و کتێبە چاپکراوەکانی:

نووسەر بە ناوەکانی مەولان بەگزادە عەبدولڕەحمان ناجم ئەفەندی، ناجم ئەفەندی، عەبدولڕەحمان ناجم، مدعی عمومی ویلایت خداوندگار عبدالرحمن، عبدالرحمن ناجم افندی، سابق خداوندگار مدعی مومیسی ناجم افندی؛ زۆر وتار و نووسینی بۆ ڕۆژنامە و گۆڤارە تورکی و عەرەبییەکان نووسیوە.

هەندێک وتاری سەرنجڕاکێش و گرنگی لە ڕۆژنامەی «ترجمان حقیقت» بڵاو کردوونەتەوە. باسی شاعیرانی کوردی وەک فزولی، نالی، مستەفا بەگی کوردی بە زمانی عەرەبی و فارسی نووسیون.

ناوبراو لە کۆتایی ژیانیدا ئەو کاتەی سەرۆکی دادگای ئیستئیناف بوو لە شاری ئەلعەزیز، لە ٢٣ی حوزەیرانی ساڵی ١٨٩٥ لە تەمەنی ٦٢ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە١.

کتێبە چاپکراوەکانی:

١. دفتر کتبخانەء داماد ابراهیم پاشا، چاپخانەی اوقاف اسلامییە، شوباتی ساڵی ١٨٦٣.

ئەم کتێبە بیبلۆگرافیای کتێبە چاپکراوەکانی سەردەمی عوسمانیی تێدایە، تێیدا ١١٥٢ بەرگی کتێب باس دەکات و زانیارییان لە بارەوە دەخاتە ڕوو.

٢.

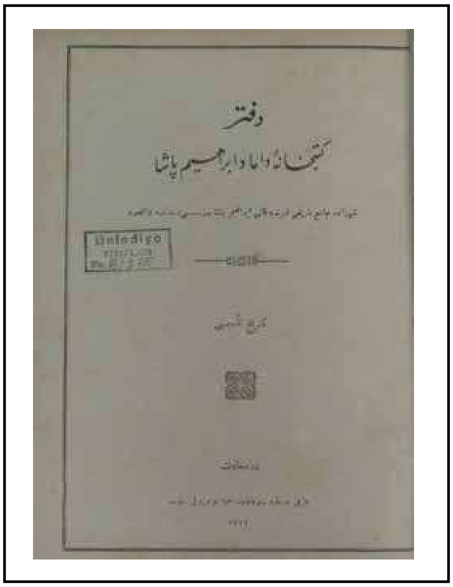

ڕاهنمای دیاربکر/ڕاهنمایی ناجم

گەشتنامەیەکە بە زمانی تورکی کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچییەوە بەرامبەر ٢٧ی نیسانی ساڵی ١٨٨٥ی زایینی لە ئەستەنبوڵەوە بەرەو دیاربەکر هاتووە و چیی دیوە لە ڕێگەدا، هەمووی بە شێوەی شیعر نووسیوە. ئەم کتێبە لەگەڵ کتێبی «گلزار آثار» چاپ کراوە.

٣. گلزار آثار، مطبعة الادبیة، بیروت، ١٨٩٢/١٣٠٩.

ئەم کتێبە ٣٧٢ لاپەڕەیە و گوڵبژێرێکە لە شیعری تورکی و فارسی و عەرەبی.

٤. تسهیل التحصیل، مایسی ١٨٦٥، بەبێ شوێنی چاپ.

کتێبێکی بچووکە لە بارەی نەحووی عەرەبییەوە.

٥. هدایة الامم وینبوع الاداب والحکم، بیروت، ١٨٩٠، ٥٩٠ لاپەڕەیە.

ئەم کتێبە کۆکراوەی هەموو ئەو بەسەرهات و

گفتوگۆ و ئاخاوتنە خۆشانەیە کە بە درێژایی سەدان ساڵ وەک ئامۆژگاری و حیکمەت بەکار هاتوون.

لە کۆتایی ئەم کتێبەدا وەک نرخاندن، چەند زانا و کەسایەتییەکی ناودار بە شیعر و پەخشان تەقریزیان بۆ نووسیوە.

لە کتێبی «معجم البابطيين»، بەکورتی باسی ژیانی هاتووە و ئاماژە بەوە دراوە کە ناوبراو لە ڕۆژنامەی «الجوائب» لە ژمارە ١٤ی ساڵی ١٨٦١دا قەسیدەیەکی بڵاو کردۆتەوە، بۆ بەدواداچوون تەماشای هەموو ژمارەکانی ڕۆژنامەکەمان کرد و چەند دێڕی دیکەشمان بەرچاو کەوتن بە زمانەکانی عەرەبی، فارسی و تورکی کە لە کتێبەکەدا ئاماژەی پێ نەکردبوو. چەند نموونەیەک لە شیعرەکان:

إليك الحكم في الأيـــــام آلا
ومنكُ الملك بالإقبال نـــــالا

تهلَّلَ فيك وجه المجـــــد بِشْرًا
وأشرقَ بهجةً وزها جمـــــالا

بدا نجمٌ
في عصرنا قد بدا نجمٌ ذوائبـه
نورٌ يبشِّر بين الكون إعلانـــا

بأنه مع طلوعي للأنـــــام غدا
عبدالعزيز وللإسلام سلطانـــا٢

٦. هويت سبحانى و ماهيت انسانيه دائر رسالەدر.
ئەم کتێبە هەشت لاپەڕەیە و بە دەست نووسراوەتەوە و هەر بەو شێوە خۆشنووسییە چاپ کراوە. شیعرێکی یازدە دێڕیی خۆی بە تورکی نووسیوە کە لە تەسەوفدا زۆر قووڵ بۆتەوە و پاشان هەر بە زمانی تورکی شرۆڤەی دێڕ بە دێڕی شیعرەکەی کردووە. لە کۆتاییەکەدا ساڵی ١٢٩٦ی کۆچیی نووسیوە، کە دەکاتە ساڵی ١٨٧٩ی زایینی. وا دیارە هەر بە خەتی خۆی ئەو کتێبەی بۆ والیی ویلایەتی سووریە؛ بەهائەدین بەگ ئەفەندی ناردووە. کتێبەکە ساڵ و شوێنی چاپی بەسەرەوە نییە.

٧. دفتر كتبخانه راغب پاشا
ئەم کتێبەش دەفتەرێکە بۆ پێرستی کتێبەکانی کتێبخانەی ڕاغیب پاشا

٨. صفوة الكلام، ترجمة عبدالرحمن ناجم و محمد نزهت.

ئەم کتێبە بۆ قوتابخانەکانی ڕوشدییە ئامادە کراوە و زیاتر چەند وتەیەکی عەرەبین و لە بەرامبەریاندا بە تورکی وەرگێڕدراون. هەروەک لە ناوەرۆکی کتێبەکەدا دیارە هەردوو نووسەر ئامادەیان کردووە و وەریانگێڕاوە. کتێبەکە ٤٨ لاپەڕەیە و لە ساڵی ١٨٦٨ لە چاپخانەی عامرەی ئەستەنبوڵ چاپ کراوە.

لە هەردوو کتێبخانەی ئەرزەڕۆم و کتێبخانەی شارەوانیی گەورەی ئەستەنبوڵ پارێزراوە.

٩. پوختەی زانستی مەنتیق بە تورکی (ترکچە منطق خلاصەسی) ئەم کتێبە ئەو کاتە چاپ کراوە کە ناجم سەرۆکی دادگای ئیستئینافی دیاربەکر بووە، هەروەک لە بەرگەکەیدا ئاماژەی پێ دراوە. کتێبەکە لە چاپخانەی مەحموود بەگ لەنزیک بابی عالی لە ساڵی ١٨٨٦ چاپ کراوە.

ئەم کتێبەش لە کتێبخانەی ئەرزەڕۆم پارێزراوە.

عەبدولڕەحمان ناجم چەند دەستخەتێکی دیکەی لەپاش بەجێ ماوە، کە لە کتێبخانەکانی عەرەبستانی سعوودیدا دەبینرێن، لەوانە:

– الاحاديث النبوية، عبد الرحمن ناجم، السليمانى، ژمارە ٢٩٢٦، المكتبة المركزية السعودية.

– تسهيل التحصيل، عبد الرحمن ناجم افندى الشهرزورى البيروتى، الرقم ١٣٦٥، تاريخ النشر: ١٣٠٧هـ مكتبة المسجد النبوى، عدد الاوراق: ١٠. التصنيف: النحو والصرف والعروض.

– احسن الدلالة على الرسالة، عبد الرحمن ناجم افندى الشهرزورى، الرقم: ١١٩٧٣، مكتبة مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الاسلامية، التصنيف: تصوف.

– انتخاب بعض الفوائد من كتاب العقد الفريد للملك السعيد، عبد الرحمن ناجم افندى، الشهرزورى، الرقم: ١١٩٧٣-٢٤ مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الاسلامية، التصنيف: أدب.

پەراوێزەکان:

١. بەشی زۆری ژیاننامەکە وەرگیراوە لە کتێبی:
Seîd veroj, portreyên şophiştî, weşanên dara,diyarbekir, 2019, r 45-56.

٢. جريدة الجوائب، العدد ٨، ١٩ تموز ١٨٦١م، ص٣.

سەرچاوەکان:

Seîd Veroj, Portreyên şophiştî, weşanên Dara,Diyarbekir, 2019.

– جريدة الجوائب، العدد ٨، ١٩ تموز ١٨٦١م.

– ماڵپەڕی مرکز الملك فيصل للبحوث والدراسات الاسلامية.

– معجم البابطين لشعراء العربية فى القرنين التاسع عشر والعشرين. لە ساڵی ٢٠٠٨ دەرچووە و زیاتر لە ٢٥ بەرگە و لەسەر ئینتەرنێت و لەم ماڵپەڕدا جێگیر کراوە. ئینتەرنێت: http://www.almoajam.org

– بەرهەمەکانی عەبدولڕەحمان ناجم لە هەردوو کتێبخانەی زانکۆی ئەرزەڕۆم و کتێبخانەی شارەوانیی گەورەی ئەستەنبوڵ.

– ئەرشیڤی ڕۆژنامەی «ترجمان حقيقت».